

Wanda Gawłowska

OPACTWO REICHENAU
SŁYNNYM OŚRODKIEM STUDIÓW QUADRIVIUM
W POŁOWIE WIEKU XI

Chryścianizacja Germanii, która wiązała się z powstawaniem ośrodków monastycznych, odbywała się dwoma, niezależnymi od siebie torami, przez działalność mnichów irlandzkich i anglosaskich. Wpływy misji irlandzkich były wcześniejsze, bo sięgały wieku VII i należy je łączyć z postacią Kolumbana¹ lub jego uczniów.

Monastycyzm irlandzki cechował duch bardzo ostrej i surowej ascezy, co jednak nie przeszkadzało w tworzeniu się kultury intelektualnej w klasztorach, łączącej bogate dziedzictwo rzymskie ze spuścizną celtycką. Nauka w szkołach klasztornych odbywała się w języku łacińskim, chociaż zachowały się też ślady znajomości i nauczania w nich greki. Dlatego w tej epoce mnisi irlandzcy posiadali najwyższe wykształcenie klasyczne w całej Europie². Jedną z najbardziej charakterystycznych cech zakonników irlandzkich było podkreślanie przez nich wartości dobrowolnego opuszczenia ojczyzny jako „peregrinatio propter Deum”. Dlatego, opuszczając swój kraj ojczysty jako dobrowolni wygnańcy, podejmowali pracę misyjną wśród barbarzyńskich plemion germańskich. W ciągu długich wędrówek po całej Galii grupa mnichów Kolumbana zatrzymała się na pewien okres nad Jeziorem Bodeńskim, skąd podjęła akcję nawracania pogańskich Germanów. Przed odejściem Kolumbana do Italii, gdzie założył on opactwo Bobbio³, jego uczeń Gallus

¹ Por. *Vitae Columbani abbatis discipulorumque eius libri II*, [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Rerum Merovingicarum*, t. IV, ed. B. Krusch et W. Levison, Hannoverae 1910, s. 1–152; M. Manitius, *Geschichte der Lateinischen Literatur des Mittelalters*, Bd. I, München 1961, s. 181–187.

² S. Grzybowski, *Historia Irlandii*, Wrocław 1977, s. 20.

³ Manitius, *Geschichte...*, s. 182–183; W. Wattenbach-Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter Vorzeit und Karolinger*, Heft I, Weimar 1952, s. 131–134.

ufundował klasztor Sankt-Gallen⁴, który stał się jednym z najpotężniejszych ośrodków naukowych średniowiecza.

Na przełomie VII i VIII w. inicjatywy zmierzające do chrystianizacji plemion germańskich były realizowane głównie przy poparciu Merowingów, przez mnichów reguły Kolumbana, Iroszkotów i mieszkańców Galii. Bowiernie wprowadzenie przez Karola Wielkiego jednolitej liturgii rzymskiej wymagało zorganizowania na wielką skalę nauki łaciny. W większości fundowanych opactw francuskich i niemieckich dominowała chęć naśladowania we wszystkim Rzymu, traktowanego jako miasto święte. Kapitularze karolińskie zalecały, aby w każdym opactwie, a także przy każdej katedrze istniała szkoła dostępna nie tylko dla kandydatów do życia klasztornego.

Okolo 724 r. mnich Pirmin⁵ z południowej Galii założył w trakcie swej akcji misyjnej, na wyspie Jeziora Bodeńskiego, a więc w bliskim sąsiedztwie opactwa Sankt Gallen klasztor Reichenau⁶. W wieku IX, za opata Walafrida Strabona⁷, można dostrzec ożywioną działalność w tym klasztorze. Ale największy rozkwit duchowej twórczości przypada w nim na pierwszą połowę wieku XI, kiedy opatem był tu Bern⁸ – w latach 1008–1048.

Najlepszym źródłem do jego biografii są zachowane *Listy*⁹, jakie pisał m. in. do Henryka II i Henryka III. Był potomkiem szlacheckiego rodu, kształcił się w Sankt Gallen. Najpierw był mnichem w klasztorze w Prüm i z inspiracji cesarza Henryka II przybył do Reichenau na miejsce usuniętego

⁴ Por. Wattenbach-Levison, *Deutschlands...*, s. 140–141; z najnowszej literatury należy odnotować: J. M. Clark, *The abbey of St. Gall as a centre of literature and art*, Cambridge 1926; W. Berschin, *Eremus und Insula. St. Gallen und die Reichenau im Mittelalter – Modell einer lateinischen Literaturlandschaft*, Wiesbaden 1987 (praca nie była dostępna autorce).

⁵ *Vita S. Pirmini...*, ed. Holger-Egger, [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, t. XV, pars I, ed. W. Wattenbach, Hannoverae 1887, s. 17–31. W artykule wykorzystano jeszcze następujące tomy tej serii: t. VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844; t. V, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844; t. XIII, ed. G. Waitz, Hannoverae 1881; cytowane dalej jako: MGH SS VI; MGH SS V; MGH SS XIII.

⁶ Por. *Die Kultur der Abtei Reichenau*, hrsg. von K. Beyerle, Bd. I i II, München 1925, zwłaszcza: I, s. 43–451; II, s. 620–656; II, s. 802–820.

⁷ Por. Manitius, *Geschichte...*, Bd. I, s. 302–315; W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, Berlin 1858, s. 147–149.

⁸ Zob. H. Hüschen, *Bern von Reichenau*, [w:] *Die Deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexicon*, ed. von K. Illing, Bd. I, Lief. 1, Berlin, New York 1977, s. 737–743; Manitius, *Geschichte...*, Bd. II, s. 61–71; H. Oesch, *Berno und Hermann von Reichenau als Musiktheoretiker*, Bern 1961.

⁹ Zob. F. J. Schmale, *Die Briefe des Abtes Bern von Reichenau. Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg Reihe A, „Quellen“* 1961, h. 6. Por. także F. J. Schmale, *Zu den Briefen Bernos von Reichenau*, „Zeitschrift für Kirschengeschichte“ 1957, Bd. 68, s. 67–95.

przez niego opata Immona¹⁰. Bern był w dobrych stosunkach z Henrykiem II, o czym może świadczyć jego udział we wspólnym, dwukrotnym pobycie (w 1014 i 1022 r.) w Rzymie oraz osobiste uczestniczenie w koronacji króla¹¹. W czasie tych podróży Bern znalazł okazję do pogłębienia swojej wiedzy, w kierunku muzycznym i liturgicznym. Może właśnie ten opat był głównym „sprawcą” przywiezienia tzw. *Kodeksu Bamberskiego*¹² zawierającego m. in. legendarną biografię Aleksandra Wielkiego w utworze pt. *Nativitas et victoria Alexandri Magni regis*¹³ Leona z Neapolu¹⁴ do Niemiec? Bowiem Henryk II przekazał ten kodeks, będący zbiorem rękopisów pisarzy rzymskich i wczesnośredniowiecznych, ufundowanej przez siebie w 1007 r. katedrze bamberskiej¹⁵.

Podczas czterdziestoletniego pobytu Berna w Reichenau zreformowany przez niego klasztor przeżywał największy rozkwit w swych dziejach. Za panowania Henryka III, który był w szczególnie przyjacielskich stosunkach z Bernem, doszło do zatwierdzenia w dokumentach stanu posiadania dóbr klasztornych. W roku 1043 cesarz i opat udali się wspólnie na synod do Konstancji. Jako opat był Berno zdecydowanym zwolennikiem ruchu reformacyjnego, ale bez podporządkowania się Cluny, czy też Gorze. Opowiedział się za polityką państwa i cesarza. Kładł duży nacisk na rozwój architektury, szczególnie dbając o malarstwo i iluminację. Zwłaszcza Szkoła Malarstwa stała się znana, dzięki jego osobistej opiece, nie tylko w Europie, lecz także w Bizancjum, z którym utrzymywała ożywione kontakty. Bern pozostawał w serdecznych stosunkach z własnymi zakonnikami, a także z opatami innych klasztorów leżących u podnóża Alp¹⁶.

¹⁰ Immo, zwolennik reform kluniackich, został usunięty przez Henryka II – zob. A. Hauck, *Kirschengeschichte Deutschlands*, Bd. III, Leipzig 1906, s. 456–457, 465.

¹¹ Hüschen, *Bern...*, s. 739. Możliwy jest także pobyt Berna w opactwie Fleury, zob. M. F. Carthy, *Berno of Reichenau*, [w:] *New Catholic Encyclopedia*, t. II, New York 1967, s. 353.

¹² Była to kolekcja licząca dwadzieścia sześć tomów. Por. F. Pfister, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo*, Heidelberg 1913, s. 3.

¹³ Jest to łaciński przekład greckiej wersji δ Pseudo-Callisthenesa, która zaginęła. Tłumaczenie zawarte jest w czternastym tomie *Kodeksu Bamberskiego* (fol. 192^v–219^v) znajdującego się w Bambergu (Staatliche Bibliothek, Ms. E III 14).

¹⁴ Archipresbiter Leon z Neapolu, przebywając ok. 950 r. w Konstantynopolu, wśród wielu ciekawych rękopisów znalazł manuskrypt z historią Aleksandra Wielkiego. Tekst przepisał i przywiózł go ze sobą do Neapolu. Następnie na życzenie księcia Jana III przetłumaczył tekst grecki na język łaciński. Por. D. J. A. Ross, *Alexander Historiatus. A guide medieval illustrated Alexander literature*, London 1963, s. 45–50; K. Secomska, *Legenda Aleksandra Wielkiego w „Pantheonie” sandomierskim*. Studia z historii sztuki, t. XXVII, Wrocław 1977, s. 57.

¹⁵ Por. Manitius, *Geschichte...*, Bd. III, s. 351; R. M. Zawadzki, *Legenda o Aleksandrze Wielkim w rękopisach polskich XIII–XIV wieku (Zarys problematyki)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1971, t. 21, s. 70.

¹⁶ Hüschen, *Bern...*, s. 739.

Autorka niniejszego artykułu uważa, że właśnie on stworzył w Reichenau sprzyjającą atmosferę dla wzbudzenia naukowych zainteresowań, dając swoim uczniom przykład własną pracą twórczą, o czym świadczą jego pisma zachowane w większości w rękopisach z XI i XII w. W 1027 r. Bern połączył część swoich pism, a wśród nich *Listy* w jeden kodeks, który podarował Henrykowi III, być może podczas jego pobytu w Reichenau w 1043 r.¹⁷ Wśród pism z zakresu teorii muzyki należy wymienić: *Prologus in tonarium seu musica*, *Tonarius* i *De consonationum diversitate*¹⁸. Bern jest także autorem następujących utworów o charakterze teologiczno-liturgicznym: *Qualiter adventus celebretur, quando nativitas Domini feria secunda advenerit*, *Qualiter quattuor temporum jejunia per sua sabbata sint observanda*, *De quibusdam rebus ad officium missae pertinentibus*, *De varia psalmodum atque cantuum modulatione*¹⁹ i fragmentarycznie zachowane pismo o jałmużnie, postach i modlitwie²⁰.

Ze względu na te bogate zainteresowania teoretyczno-muzyczne i teologiczno-liturgiczne zalicza się Berna do grona najznakomitszych uczonych tej epoki. Szczególnie interesujące są *Listy* skierowane do władców niemieckich, które według F. J. Schmale²¹ są nie tylko dowodem panegiryzmu względem wzmiankowanych wyżej cesarzy.

Wybitnym uczniem Berna był Hermann (1013–1054), mnich uczony w zakresie przedmiotów wchodzących w skład quadrivium²². Pochodził ze szwabskiego rodu szlacheckiego hrabiów von Alshausen i jako siedmioletni chłopiec został przekazany klasztorowi Reichenau w celu wychowania²³. W szeregi mnichów przyjął go opat Bern, kiedy Hermann liczył trzydzieści lat²⁴. Był to człowiek przez całe życie ciężko sparaliżowany i dlatego

¹⁷ Schmale, *Zu den Briefen...*, s. 68.

¹⁸ *Patrologiae cursus completus series Latina* (ed. J. P. Migne), t. 142, Parisii 1880, kol. 1098–1116; 1115–1130; 1155–1158. W artykule wykorzystano jeszcze następujące tomy tej serii: t. 143, Parisii 1882 i t. 154, Parisii 1881 [cytowane dalej jako PL 143, PL 154].

¹⁹ PL 142, kol. 1079–1086; *ibidem*, kol. 1087–1098; *ibidem*, kol. 1055–1080; *ibidem*, kol. 1131–1154.

²⁰ B. de Vregille, *Fragment d'un traité de la prière dédié par Berno de Reichenau à Henri III roi de Germanie*, „Revue de moyen âge latin” 1946, t. 2, s. 261–268.

²¹ Schmale, *Die Briefen...*, s. 6.

²² Przegląd literatury na temat działalności klasztornej Hermanna ukazuje A. Borst, *Ein Forschungsbericht Hermanns des Lahmen*, „Deutsches Archiv” 1984, Bd. 40, s. 379–478.

²³ Por. wzmianki autobiograficzne w *Chronicon*: MGH SS V, 119, 5: „Senior Wolferadus comes, paternus avus meus”; *ibidem*, 119, 26: „Herimannus ego 15 Kal. Augusti natus sum”; *ibidem*, 119, 44: „Ego Herimannus litteris traditus sum 17 Kal. Octobris” (był to rok 1020).

²⁴ Por. wzmiankę biograficzną w *Annales Bertolda*: MGH SS V, 267, 18–26: „Enimvero humillimae caritatis et caritative humilitatis executor industrius, mirae custos patientiae [...] quem Bern abbat Augiensi, viro sancto et sapiente, adhortante circa annum trigesimum subierat...”.

otrzymał przydomek „der Lahme” („Contractus”)²⁵. Mimo ciężkich ułomności cielesnych pracował bez wytchnienia jako nauczyciel i uczoney, wokół którego gromadzili się uczniowie, a dobrocią i przyjaźnią Mistrz zyskiwał ich przywiązanie aż do śmierci²⁶.

Hermann był wszechstronnym uczonym średniowiecznym o różnych zainteresowaniach: matematycznych, astronomicznych, muzycznych, poetyckich i komputystycznych²⁷. Napisał *Kronikę* od narodzenia Chrystusa do 1054 r.²⁸, układał wiersze, komponował liturgiczne teksty, sekwencje, antyfony i hymny oraz pismo z zakresu teorii muzyki pt. *De musica*²⁹. Twórczość matematyczno-astronomiczna obejmowała następujące utwory: *De mensura astrolabii*, *De utilitatibus astrolabii*³⁰, *De mense lunari*³¹, *Prognostica de defectu solis et lunae*³², *De divisione* albo *Regulae qualiter multiplicationes fiant in abaco*³³ i *De conflictu rithmimachie*³⁴. Zainteresowania muzyczno-poetyckie Hermanna poświadczą jego umień Bertold w następujących słowach: „Cantus item historiales plenarios, utpote que musicus peritior non erat [...] naumatizavit et composuit [...] Libellum ad haec de octo vitiis principalibus iocundulum, metrica diversitate lyricum, poetice satis elaboravit”³⁵. Według Bertolda Hermann zajmował się także wytwarzaniem niektórych instrumentów mechanicznych i muzycznych.

²⁵ Por. przekaz Bertolda, *Annales*, 267, 1–2: „Herimannus, qui et heros magnus, religiosi comitis Wolveradi filius, ab ineunte aetate in exteriori homine passione paralytica omnibus membri dissolutorie contractus...”

²⁶ Por. *Hermanni Contracti vita seu Elogium a Bertholdo eius discipulo scripta*, PL 143, 25–30; zob. także *Bernoldi Chronicon*, ed. G. Pertz, MGH SS V, s. 393, 38: „Sed iam notum est Herimanno compotistarum subtilissimo dilucidante...”

BUF

²⁷ Taki rodzaj twórczości potwierdza Bertold (*Annales*, 267, 32–33; 268, 1–2: „Compoti igitur rationem regulas et nonnulla argumenta, in quo prioribus cunctis non parum praecelluit, satis loculenter composuit et ordinavit: et praeter caetera de naturali lunae incensione regulares experientissimos adinvenit...” Z zainteresowaniami matematyczno-komputystycznymi związana była twórczość historiograficzna Hermanna, której świadectwo daje także Bertold: „Libellum hunc chronicorum ab incarnatione Domini usque ad annum suum undecumque laboriosa diligentia collegit; gesta quoque Chuonradi et Heinrici imperatorum pulcherrime descripsit” (*ibidem*, 268, 10–12).

²⁸ *Herimanni Augiensis Chronicon a. 1–1054*, ed. G. Pertz, MGH SS V, s. 67–133; por. *Hermanni Contracti Chronicon ex inedito hucusque codice Augiensi, una cum eius vita et continuatione a Bertholdo, eius discipulo scripta* [...] illustravit P. A. Ussermann, PL 143, s. 55–264.

²⁹ *Hermanni Contracti Opuscula musica*, PL 143, 413–444; por. *Sequentia de beata Maria virgine*, PL 143, 443–444.

³⁰ PL 143, 379–390; *ibidem*, 389–412.

³¹ Edycja: F. Iedham, „Speculum” 1928, t. 3, s. 240.

³² Tekst nie jest drukowany, cyt. za G. Koch, *Die Bamberger Überlieferung des Computus des Hermann von Reichenau*, „Bericht des historischen Vereins” 1966, Bd. 102, s. 97.

³³ Edycja: P. Treutlein, „Bulletino Boncompagni” 1877, t. 10, s. 643.

³⁴ E. Wappler, *De conflictu rithmimachie*, „Zeitschrift für Mathematik und Physik” 1892, Historische Abteilung, Bd. 37, cyt. za Manitusem, *Geschichte...*, Bd. II, s. 762.

³⁵ Bertold, *loc. cit.*; por. *Carmen de conflictu ovis et lini*, PL 143, 445–458.

Świadectwem rozwoju studiów chronograficznych w opactwie Reichenau może być *Chronicon* Hermanna, które stanowi pierwszą w połowie XI w. zachowaną kronikę świata uwzględniającą epokę cesarzy rzymskich do roku 1054. Na skutek kontaktów władców z dynastii saskiej z Włochami i Bizancjum, na przełomie X i XI w. zrodziła się bowiem potrzeba „powstawania” nowych dzieł w duchu historii obejmującej dzieje powszechne, przynajmniej od narodzenia Chrystusa³⁶. Przed chronografami niemieckimi stało więc główne zadanie, aby włączyć nowo powstałe państwo w ciąg dotychczasowej historii świata. *Chronicon* Hermanna składa się z dwóch części: w pierwszej autor odtwarza dzieje do cesarza Domicjana, cytując prawie dosłownie Bedę, w drugiej zaś przekazuje historię od narodzenia Chrystusa do 1054 r. Dzieło Hermanna w formie annalistycznej kontynuował jego uczeń Bertold³⁷. Te dwa utwory stały się z kolei podstawą m. in. *Chronicon Wirziburgense*³⁸, w którym wykorzystano jeszcze *Chronicon universale – 741*³⁹. W tej formie *Chronicon Wirziburgense* stało się jednym z głównych źródeł annalistycznych *Chronicon universale*⁴⁰ Frutolfa z Michelsbergu⁴¹.

Hermann napisał także podręcznik z zakresu „ars calculatoria”, służący do wyliczania czasu, potrzebny przy nauce quadrivium, pt. *Computus*⁴². Tradycja rękopiśmienna *Computus* jest, według G. Koch⁴³, bardzo rozproszona i prawdopodobnie jeszcze niepełna. Wśród średniowiecznych katalogów bibliotecznych rejestrujących ten utwór był spis rękopisów, znajdujących się w klasztorze św. Michała w Bambergu⁴⁴, wykonany w pierwszej połowie

³⁶ F. J. Schmale, *Die Reichenauer Weltchronistik*, [w:] H. Maurer [Hrsg.], *Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselklosters*, Sigmaringen 1974, s. 127.

³⁷ Por. *Continuatio ab anno 1054 usque 1066 per Bertholdum*, MGH SS V, s. 67–133; zob. PL 143, 55–264.

³⁸ MGH SS VI, s. 17–32; por. PL 154, 459–495.

³⁹ *Chronicon universale – 741 cum continuatione (Annalibus Maximinians)*, ed. G. Waitz, MGH SS XIII, s. 1–25.

⁴⁰ Frutolfus, *Chronica*, [w:] *Frutolfi et Ekkehardi Chronica necnon Anonymi Chronica imperatorum*, ediderunt F. J. Schmale et I. Schmale-Ott, *Ausgewählte Quellen XV*, Darmstadt 1972, s. 1–121; Frutolfus, [w:] *Ekkehardi Chronicon universale ad a. 1099*, ed. G. Waitz, MGH SS VI, s. 33–220; por. *Chronicon universale*, PL 154, 497–1060.

⁴¹ Podstawowa literatura dotycząca twórczości Frutolfa: H. Bresslau, *Die Chroniken des Frutolf von Bamberg und des Ekkehard von Aura*, *Bamberger Studien II*, „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1896, Bd. 21, s. 197–234; A. D. von den Brincken, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf 1957, s. 187–193; Manitius, *Geschichte...*, Bd. III, s. 350–361; Dalsza literatura cytowana w pracy: W. Gawłowska, *Frutolfa z Michelsbergu »Chronicon universale« wątki dziejopisarskie i literackie*, Łódź 1989, zwłaszcza s. 24–36, 71–93.

⁴² Tekst nie jest drukowany, cyt. za Koch, *Die Bamberger...*, s. 100.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Nazwę tego klasztoru cytuje się jako Michelsberg. Z nowszej literatury należy wymienić: W. Brandmüller, *Studien zur Frühgeschichte der Abtei Michelsberg. Mit Abdruck der*

XII w. przez Burcharda⁴⁵. Lista numer 3 składała się z ksiąg przekazanych przez Frutolfa, który w opinii Burcharda miał być ich autorem: „Subnotatos libros pie memorie Frutolfus, cenobi huius prior huic loco contulit, quod manu sua pene omnes ipse scripsit”⁴⁶. Wśród wymienionych rękopisów pozycja numer 13 obejmowała *Compotus Hermanni et mensura astrolabii in uno volumine*⁴⁷. Również w wykazie numer 4 pod nazwiskiem Tiema, opata z lat 1086–1094, Burchard przedstawił listę piętnastu rękopisów, które „Thiemo, religiosus prior, armarium nostrum his libris adauxit”⁴⁸. Na liście tej utwór Hermanna umieszczono dwukrotnie: pod numerem 2: *Compotus Hermanni cum regulis ipsius in abacum* i pod numerem 9: *Compotus Hermanni et mensura astrolabii*. Burchard nie zaznaczył jednak, w przeciwieństwie do informacji o Frutolfie, że Tiemo był autorem zamieszczonych tam rękopisów.

Dowodem recepcji *Compotus* Hermanna der Lahme w środowisku bamberskim jest także Codex C 504 z Landesbibliothek w Karlsruhe⁴⁹. Według notatki na fol. 153^r *Codex sancti Michaelis in monte prope Babenberg*. Kodeks istotnie powstał na Michelsbergu. Składał się pierwotnie z szeregu samodzielnych tomów, które dopiero później zostały połączone razem. Zawierał głównie pisma dające się zidentyfikować w mniejszym lub większym stopniu w wykazach rękopisów Frutolfa i Tiema umieszczonych w Katalogu Burcharda. Według K. Dengler-Schreiber⁵⁰ sam Tiemo nie mógł być autorem wszystkich pism wymienionych w wykazie czwartym, duża ich część bowiem znajduje się także w Kodeksie C 504, a pisana jest różnymi rękoma. Następujące fragmenty tego kodeksu, dotyczące twórczości Hermanna i Berna, można uważać za skopiiowane przez Tiema:

6. fol. 35–52 *Compotus Hermanni cum regulis in abacum* (częściowo),
7. fol. 45–52 *Hermanni Prognostica de defectu solis et lunae*,
5. fol. 27–31 *Musica Bernonis*.

Kalendäre aus den Handschriften Bamberg Lit. 1 und Karlsruhe 504, „Bericht des historischen Vereins” 1964, Bd. 100, s. 95–135; R. Braun, *Des Benediktinerkloster Michelsberg 1015–1525. Eine Untersuchungen zur Gründung, Rechtstellung und Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 1, Kulmbaen 1978; W. Gawłowska, *Quae artis liberalis disciplinae undecimo saeculo finiente atque duodecimo aetate ineunte Bambergae creverint*, „Vox Latina” 1989, t. 25, fasc. 97, s. 359–361.

⁴⁵ Burchard zarządzał biblioteką klasztoru michelsberskiego w XII w. O jego działalności zob. K. Dengler-Schreiber, *Scriptorium und Bibliothek des Klosters Michelsberg in Bamberg*, Graz 1979, s. 5–17.

⁴⁶ Cytowane za Dengler-Schreiber, *Scriptorium...*, s. 150.

⁴⁷ Chodzi tutaj o utwory Hermanna der Lahme: *Compotus* i *De mensura astrolabii*; por. przyp. 30 i 42.

⁴⁸ Cytowane za Dengler-Schreiber, *Scriptorium...*, s. 180–183.

⁴⁹ Zawartość tego kodeksu podaje się za Dengler-Schreiber, *Scriptorium...*, s. 207–210. Por. także W. Brambach, *Die Karlsruher Handschriften*, Karlsruhe 1896, s. 92–94.

⁵⁰ Dengler-Schreiber, *Scriptorium...*, s. 207, 209.

W Kodeksie C 504 znajdujemy pismo Berna, które – niecałe – skopiował Frutolf: 1. fol. 1–8 *Bernonis Prologus in tonarium*. Kwestią badawczą nadal otwartą, według G. Koch⁵¹, pozostaje problem, czy występujące w obydwu listach dzieła zostały przekazane podwójnie, czy też były napisane razem przez Frutolfa i Tiema.

Niewątpliwie z analizy zawartości Katalogu Burcharda i Kodeksu C 504 wynika, że Frutolf i Tiemo mieli szczególne predylekcje do przedmiotów quadrivium i dlatego okazywali duże zainteresowanie teorią muzyki i chronografią. Szukając literatury komputystycznej dla pogłębienia własnej wiedzy, jak również ze względów dydaktycznych sięgnęli m. in. do tradycji chronograficznej zapoczątkowanej ok. pół wieku wcześniej w opactwie Reichenau. Świadczą o tym przede wszystkim powtarzające się w tych trzech dokumentach nazwiska Hermanna der Lahme i Berna.

Rekapitulując, w rozwoju studiów quadrivium w środowisku bamberskim, a szczególnie w michelsberskim klasztorze za czasów Frutolfa i Tiema, dużą rolę mogło odegrać opactwo Reichenau ze swoją bogatą tradycją naukowych zainteresowań rozwiniętych za opata Berna i jego słynnego ucznia. Klasztor na Michelsbergu jest więc przykładem recepcji tradycji muzyczno-chronograficznych tego karolińskiego opactwa.

Instytut Historii
Uniwersytetu Łódzkiego

Wanda Gawłowska

THE REICHENAU ABBEY – A FAMOUS CENTRE FOR QUADRIVIVIUM STUDIES IN THE HALF OF ELEVENTH CENTURY

The author discusses the following matters in this article:

- the foundation of the Carolinian Reichenau Abbey and its meaning for Germany in universal historiography;
- the development of quadrivivium studies during the times of abbot Bern;
- possible influence of scientific atmosphere of this monastery over the chronography and musical interest of Frutolf from Michelsberg; the last being the author of *Chronicon universale – The Chronicles of the World*, which is considered to be one of the most excellent chronicles of the early Middle Ages.

Nothing is known about the time and place of birth and about the social origin of Frutolf, as well. There is also no information about the place he received so thorough education. Analysing manuscripts of Frutolf and his close co-worker Tiem, it can be concluded, that the works of abbot Bern and his great disciple Hermann der Lahme influenced Frutolf and Tiem's chronography and musical interests. Considering these creative interests, good knowledge of the writings of Bern and

⁵¹ Koch, *Die Bamberger...*, s. 99.

Hermann, it can be suggested that the Reichenau Abbey was the best scientific centre where Frutolf could have completed thorough quadrivium studies. Copping the manuscripts of Bern or Hermann and writing similar own ones, Frutolf imitated their compositions very clearly. The main reason to discuss this problem in this article was the fact of possible connection and influence between Reichenau scientists and chronicler from Michelsberg.